

УДК 328.182(44)

Сергій Дорошенко

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ У ФРАНЦІЇ ТРЕТЬОЇ РЕСПУБЛІКИ (1875–1940)

©Дорошенко С., 2006

На основі архівних документів і матеріалів розглянуто мережу добровільних асоціацій емігрантів з України, створену у Франції в 1875-1940 рр. Висвітлено концепт соціального капіталу П'єра Бурдьє. Досліджено складові соціального капіталу, накопиченого представниками української діаспори у Франції в період Третьої республіки.

On the basis of the archived documents and materials the network of voluntary associations of emigrants of Ukraine, created in France in 1875-1940. The concept of social capital of Pierre Bourdieu is considered. The constituents of the social capital accumulated by the representatives of the Ukrainian Diaspora in France in the period of the Third republic are investigated.

Постановка та актуальність проблеми. Довготривале перебування у соціальному середовищі Франції Третьої республіки відкрило шлях емігрантам з України до набуття оригінального досвіду вирішення проблеми колективного існування у правовому полі великої західноєвропейської держави. Основою такого досвіду стала суб'єктивно зумовлена потреба в активізації відносин солідарності, довіри й взаємодопомоги, яка впродовж 1875-1940 рр. спонукала наших емігрантів до досягнення демократичних цінностей в процесі виявлення добровільної ініціативи і визначалася як необхідна базова складова соціального капіталу, накопиченого у ході створення мережі національного спілкування за межами державних структур і в етнічно чужорідному середовищі. Перебування представників України на заході Європи в умовах демократії також визначається як принципово важлива обставина досягнення українцями форм і методів діяльності, звичних для французьких громадян, спрямованих державою на адекватне розуміння політичної свободи, обставин ринкових відносин, розвитку індивідуальної ініціативи, що незмінно актуально з огляду історичної ретроспективи інституціоналізації громадянського суспільства в Україні.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цих проблем. Концепт соціального капіталу впродовж останніх десятиліть набуває дедалі більшої популярності. Дослідження зазначеної проблематики мають міждисциплінарний характер і здійснюються в межах соціології, політології, культурології та економічної теорії. Особливе значення для постановки та інтерпретації принципів положень концепції мають праці П'єра Бурдьє, Роберта Патнема, Джона Коулмена, Френсіса Фукуями, Роберта Інглехарта та інших [27]. В Україні вагомі кроки щодо висвітлення принципів теоретичних положень, зрештою як і окремих практичних аспектів цієї актуальної проблематики, зробили політолог Віктор Сукачов [28] і соціолог Олег Демків [12]. Перед тим фрагменти теорії соціального капіталу в найширшому контексті дослідження громадянського суспільства розглядали Антоніна Колодій [20] і Анатолій Карась [19].

Поза тим проблематика соціального капіталу української діаспори у Франції так і не стала об'єктом спеціальної уваги науковців. На цій підставі як **мету** статті визначено висвітлення обставин накопичення і збагачення представниками нашої еміграції у Франції соціального капіталу. Поставлено конкретні **завдання**: 1) визначити відмінності в "класичних" підходах щодо концепту соціального капіталу; 2) сформулювати головні положення соціології П'єра Бурдьє, актуальні в світлі методологічного забезпечення наукових пошуків у контексті поставленої проблеми; 3) проаналізувати окремі складові соціального капіталу, набутого представниками української діаспори у Франції в період Третьої республіки.

Об'єктом дослідження є стан суспільної самоорганізації як підвалини громадянського суспільства. **Предметом** дослідження є структура соціального капіталу.

Виклад основного матеріалу. Перебуваючи у Франції, українці знайшли об'єктивну підставу для впорядкування життя діаспори: відповідні конституційно-правові норми, розбудовану й активну соціальну мережу, створену різноманітними асоціаціями громадян, а також інших іммігрантів [15]. Водночас функціональна скерованість чинних добровільних асоціацій українських емігрантів на: а) перетворення у

засіб самовираження індивідів, самореалізації, а також реалізації власних інтересів; б) надання громадянам (саме так себе часто називали члени українських громад у Франції [1]) впевненості в своїх силах, підтримування їх у можливому протистоянні з державою і окремими підприємцями; в) сприяння захисту інтересів певної групи в її протистоянні з іншими групами інтересів, унаслідок чого зазначена група отримує шанс бути почутою на горі владної піраміди; в) створення сприятливих умов для функціонування демократичної влади в країні зумовлювала виявлення організованою частиною наших співвітчизників власного *соціального капіталу*. За класичним визначенням Роберта Патнема, соціальний капітал “має відношення до таких елементів суспільної організації, як соціальні мережі, соціальні норми і довіра (networks, norms and trust), які створюють умови для координації і кооперації заради взаємної вигоди. Соціальний капітал збільшує віддачу від інвестування у капітал фізичний і людський”. Цей капітал, коли його витрачають, тільки зростає, оскільки чим інтенсивніша практика кооперації і взаємодопомоги, тим міцніші та ефективніші мережі солідарності і більша маса взаємної довіри. Водночас він не є об’єктом конкурентної боротьби між споживачами, оскільки всі споживачі користуються ним. Він також не може бути виведений з ринку, тому що ніхто не може його монополювати [24, с. 78].

Сучасні дослідження свідчать, що оперування терміном “соціальний капітал”, який порівняно недавно здобув популярність, залишається неоднозначним навіть у середовищі визнаних лідерів дослідження проблеми – представників західноєвропейської і північноамериканської науки. Тому систематизація теорій соціального капіталу там триває досі. Водночас українське наукове співтовариство є недостатньо обізнаним з напрацюваннями в цій галузі, оскільки йому залишається недостатньо відомим величезний обсяг праць дослідників зазначеної проблематики в світовому вимірі. Все ж “найуразливішим” для критики щодо визначального впливу концепту на аналіз суспільно-політичної дійсності є існування таких протилежних позицій щодо його тлумачення, як мікрорівнева (П’єр Бурдьє, Роберт Бал і ін.) і макрорівнева (Роберт Патнем, Френсіс Фукуяма і ін., а також ті науковці, які вперше ввели термін у науковий обіг у 1920 р.). Причиною цього явища український дослідник Олег Демків називає багатовікову вкоріненість пошуків у певні наукові (ліберально-демократичні) традиції – північноамериканську і західноєвропейську, в контексті яких дослідники продовжують тлумачити взаємовідносини індивіда, спільноти, громадянського суспільства і держави. Якщо перша (північноамериканська традиція) надає переважного значення ціннісно-нормативній складовій – соціальним мережам, нормам, довірі, притаманним насамперед *спільноті*, у межах якої відбуваються активні взаємозв’язки між людьми, а довіра і спільні цінності настільки пов’язують людей, що це уможливує і спрощує спільну дію, скеровану також на політичну участь, то друга (західноєвропейська, насамперед французька традиція) найвище цінує індивідуальний капітал особи, якому надається перевага у відомому ціннісно-нормативному вимірі (соціальні мережі, норми, довіра) завдяки спроможності *індивіда* (а не групи) робити інвестиції у свій соціальний капітал. Ситуацію в царині політичної теорії ускладнює також обставина, зміст якої визначає відсутність в сучасних умовах “достатньою мірою опрацьованого та верифікованого у процесі досліджень універсального інструментарію вимірювання соціального капіталу. Щодо цього панує значний плюралізм” [13, с. 106, 107].

2. На нашу думку, значення наукового доробку П’єра Бурдьє полягає не лише в тому, що цей вчений з світовим ім’ям опрацював оригінальний метод обґрунтування теорії соціального капіталу. Апелювання до праць авторитетного соціолога, який створив універсальний “ключ” для перспективного наукового аналізу як загалом проблематики соціального капіталу, так і тих його аспектів, пов’язаних, зокрема, з досягненням політичного змісту соціальної мобільності представників України у Франції в період Третьої республіки, водночас дає змогу задіяти величезний гуманітарний внесок французької національної школи досліджень суспільного буття. Все ж, для досягнення мети статті нам насамперед потрібно коротко пояснити окремі категорії соціологічної теорії цього вченого.

Французький соціолог Луї Пенто (*Louis Pinto*), який від 1974 р. спеціалізується на дослідженні наукової спадщини свого авторитетного співвітчизника, вважає, що навіть у Франції твори П’єра Бурдьє сприймають дуже неоднозначно [31, с. 17]. Щоб прояснити ситуацію, що склалася у цій царині теоретичних знань, і “здобути спосіб використання”, або, іншими словами, “відшукати формулу, яка б дозволила якомога ясніше і чіткіше говорити про зміст соціологічної теорії П’єра Бурдьє” [31, с. 7, 9], він підготував і видав спеціальну працю “П’єр Бурдьє і його теорія соціального світу” (Париж, нове видання 2002 р.). В ній крок за кроком розглядаються філософсько-методологічна база, змістовне наповнення основних категорій: *габітус*, *поле*, *агент*, *інтерес*, *капітал*. Отже, міркування Луї Пенто, перу якого належать три індивідуальні монографії і чотири – в співавторстві, містять важливі для нас дороговкази.

Вихідним пунктом у теоретичних пошуках П'єра Бурдьє Луї Пенто вважає формулювання ставлення до діяльності всіх суб'єктів суспільного процесу як до агентів, учасників специфічної "гри". Однак "це лише метафора, зміст якої зрозуміло визначається традиційним мисленням моралістів і філософів. В науці про суспільство ця гра наповнюється специфічним значенням, оскільки певною мірою демонструє на прикладі світу "для себе" плутанину очікувань і правдоподібностей, позицій і структур, які науковий аналіз намагається сконструювати теоретично, "в собі". Істинне розуміння гри насправді допускає відмежування від гри, позиціонування дослідника поза грою, не лише тоді коли йдеться про ігри інших, які можуть викликати посмішку в інтелектуалів, але й про власні. Адже той, хто бажає досягнути всі можливі ігри, все ж мусить сконцентруватися на особистій грі, оригінальність якої визначається притаманною йому вірою і, зрештою, втілюється в науку про всі можливі вірування" [31, с. 64–65].

На нашу думку, таке ставлення до соціально-політичної дійсності допомагає вченому стати "вище" від історичної гри, яку він досліджує, унаслідок створення глибоко опрацьованої філософсько-методологічної бази. Лише на її основі можливе подолання загальновідомих традиційних "пар концептів (paired concepts), якими кишать соціальні науки", створених теоретиками на суспільній сцені у межах об'єктивізму і суб'єктивізму. А в нашому випадку це дає змогу П'єру Бурдьє довести, "що обидва підходи – об'єктивістський і суб'єктивістський – знаходяться в діалектичному зв'язку і що, навіть якщо суб'єктивістський підхід, коли його беруть ізольовано, видається дуже близьким інтеракціонізму чи етнометодології, він відокремлений від них радикальною відмінністю: точки зору фіксуються як такі і співвідносяться з позиціями відповідних агентів у (об'єктивній – С.Д.) структурі". Отже, для того, щоб насправді подолати "штучну опозицію" між об'єктивними структурами і суб'єктивними уявленнями, "слід порвати з способом мислення [...] скерованим на невизнання ніяких інших реалій, окрім тих, що поставляються безпосередньою інтуїцією в щоденному досвіді індивідів чи груп. Головний внесок так званої революції структуралізму полягає в застосуванні щодо соціального світу реляційного способу мислення, способу сучасної математики або фізики, який ідентифікує реальність не з субстанціями, а зі зв'язками (підкреслення наше – С.Д.)" [9, с. 184, 185].

Під поняттям "габітус" П'єр Бурдьє вводить інтелектуальний інструмент універсального значення, який у площині наукового дослідження саме "дозволяє позбавитися від теоретичної альтернативи (протиставлення суб'єктивізм – об'єктивізм), яка структурувала філософське поле шляхом визначення його меж" [31, с. 56]. Для цього обґрунтовано існування детермінантів, пов'язаних з окремим класом умов екзистенції, які саме продукують габітуси – "системи тривалих та здатних до переміщення диспозицій, структуровані структури, що призначені функціонувати як структури структуруючі, тобто як генеруючі та організуючі принципи практик та репрезентацій, які можуть бути об'єктивно адаптовані до своєї мети, не передбачаючи свідомої орієнтації на цілі та повне володіння операціями, необхідними для їхнього досягнення; вони є об'єктивно "регульованими" та "регулярними", зовсім не будучи продуктом дотримання правил, а отже, є колективно організованими, не будучи результатом організуючої діяльності якогось диригента" [10, с. 90–91]. Важливе уточнення змісту концепту "габітус" вчений зробив ще раніше. На його думку, габітус – це "ментальні структури, через які агенти сприймають соціальний світ" [9, с. 192].

Як відомо, апелювання кожного дослідника до цільового використання ментальних особливостей суб'єкта, співвідносних з поняттям "габітус" – як це зробив П'єр Бурдьє, залишається проблемним у науковому дискурсі через неопераціоналізованість зазначеного поняття для соціології. Поза тим, вважаємо, для теорії та історії політичних науки це становить перспективу, оскільки відкриває простір для об'єктивного аналізу різноманітних і часто суперечливих моделей взаємодії, які утворилися історично в сфері політики і притаманні передусім ідеологічно заангажованим агентам.

З концепції *габітусу* надалі розгортаються концепції *поля* – наукового, артистичного, літературного, політичного тощо, а також *капіталу* – реальної цінності та ефективного засобу суспільного контролю. "Поле" постає як простір суспільної гри, правила гри, ставки в цій грі, комплекс яких у жодному разі не треба розуміти вузько – як елементарне співіснування індивідів або органічний збіг їхніх позицій у визначеному просторі; насправді – "це місце виявлення сил і місце постійного конфлікту" [31, с. 112]. Адже "різні поля отримують суб'єктів дії, наділених габітусами, необхідними для їх вправного функціонування" [10, с. 115]. Останнє (вправне функціонування агента) безпосередньо залежить від його (агента) спроможності інкорпорувати капітал, який стає невід'ємною часткою особистості, її габітусом, залежно від галузі, в якій він функціонує. Капітал подається в трьох основних виглядах – як економічний, культурний і соціальний. Водночас необхідно відзначити, що всі різновиди капіталу взаємно конвертуються. Під *соціальним капіталом* П'єр Бурдьє розуміє "сукупність реальних або потенційних ресурсів, пов'язаних з володінням стійкою

мережею [durable networks] більш-менш інституціоналізованих відносин взаємного знайомства і визнання – іншими словами, з членством в групі. Остання дає своїм членам підпору у вигляді колективного капіталу [collectively-owned capital], “репутації” [credential], яка дає змогу їм отримувати кредити в кожному розумінні цього слова. Ці відношення можуть існувати лише в практичному стані, у формі матеріального і/або символічного обміну, який сприяє їхньому підтримуванню. Вони також можуть бути оформлені соціально [socially instituted] і гарантовані спільним ім'ям (іменем сім'ї, класу, племені, школи, партії тощо) або цілим набором інституціоналізуючих актів [instituting acts], покликаних одночасно формувати і інформувати тих, хто через них проходить; у такому разі вони більш-менш реально приводяться в дію, а потім підтримуються і контролюються під час обміну. Засновані на стійких [indissoluble] актах матеріального і символічного обміну, виникнення і підтримання яких припускає підтвердження близькості [reacknowledgment of proximity], вони також частково не зводяться до відносин близькості у фізичному (географічному) чи навіть в певному економічному і соціальному просторі.

Отже, обсяг соціального капіталу, притаманного певному агенту, залежить від розміру мережі зв'язків, які він може ефективно мобілізувати, і від обсягу капіталу (економічного, культурного чи символічного), яким, своєю чергою, володіє кожний з тих, хто з ним пов'язаний. Це означає, що, хоча соціальний капітал порівняно незвідний до економічного і культурного капіталу того чи іншого конкретного агента чи навіть групи зв'язаних з ним агентів, він ніколи не залишається повністю незалежним від цих форм капіталу, оскільки обміни, які породжують взаємне визнання, передбачають підтвердження деякого мінімуму об'єктивної однорідності і оскільки він (соціальний капітал) чинить мультиплікативну дію на капітал (економічний, культурний, символічний – С.Д.), яким уже володіє агент.

Прибуток, яку приносить членство в групі, лежить в основі солідарності, яка уможливорює його отримання. Це не означає, що агенти свідомо переслідують мету отримання прибутку як такого, навіть якщо йдеться про клуби для вибраних, які організують саме для того, щоб концентрувати соціальний капітал.” До цієї вигоди “варто додати цілком реальний і безумовний прибуток, який приносить членство у визначеній групі (соціальний капітал). Він пропорційно вищий для груп, які перебувають на нижчих шаблях соціальної ієрархії (“бідних білих” [poor whites]) або, точніше, для тих, кому загрожує економічне і соціальне падіння” [11, с. 60, 66–67].

3. Ще перед першою світовою війною дослідники відзначають позитивні факти формалізації українцями свого організованого життя: заснування Асоціації польських і рутенських робітників Франції (1911), діяльність у Парижі впродовж 1906–1914 рр. Української громади (*l'Association des Ukrainiens de Paris*), а також мистецької асоціації “Варта” (*Varta*). Метою першої з цих добровільних асоціацій було надання моральної та матеріальної підтримки, зокрема українським робітникам, що вже проживали у цій країні [16, с. 96]. Натомість друга й третя з вищезгаданих асоціацій, у межах яких об'єдналися представники української інтелігенції в столиці Франції, Парижі, набули особливого значення для організаційної розбудови зазначеного сегмента нашої еміграції. Наприкінці 1909 р. в складі Асоціації українців Парижу налічувалася 81 особа. Члени цієї громади ставили метою “впорядкування масової присутності українців у Парижі, поширення взаємодопомоги і солідарності, якнайширше ознайомлення французів з багатством української культури, налагодження оптимально можливих зав'язків у середовищі інтелектуалів України та Франції” [30, с. 20, 21, 24, 32].

У повоєнний період одним з перших створено Союз українських емігрантських організацій у Франції (1925), який був тісно пов'язаний з екзильним урядом УНР. У 1931 р. Союз координував діяльність 13 громад – в Парижі, Шалеті, Ліоні, Крезі, Кнютанжі, Оден-ле-Тіші, Греноблі, Тамарісі, Шато-де-ля-Форе, Вілярі, Аннесі, Контро, Труа, а також Товариства ім. Шевченка в Діжоні і товариств “Просвіта” в Гаврі та Дамарі [18]. А вже наприкінці 1930-х рр. за рахунок розширення своєї діяльності шляхом заснування філій уже чинних громад і створення нових осередків громадської залученості Союз об'єднував 56 громад і 7 гуртків на місцях. Лідерами цього федеративного об'єднання були М. Шумицький, І. Косенко, М. Ковальський [26, с. 77].

У 1927 р. створено Союз Українських Громадян у Франції (“Сугуф”), який поєднав емігрантів-прихильників радянської влади в Україні [25, с. 5]. Його ідейним натхненником став Володимир Винниченко.

У 1932 р. започатковує своє існування Український Народний Союз у Франції, який особливо поглибив рівень організованості соціального середовища прихильників незалежної України. І вже наприкінці існування режиму Третьої республіки зазначене федеративне об'єднання загалом налічувало близько 5 тис. українців [26, с. 77].

Отже, в роки Третьої республіки у Франції на постійній основі розгорнула діяльність значна кількість добровільних асоціацій українців. Вони мали різні назви. Так, за нашими підрахунками, серед тих, що об'єдналися в Український народний союз і загалом нараховували 87 місцевих організацій, бачимо такі: Український громадський комітет (одна асоціація), Українське товариство "Просвіта" (67 асоціацій), Українська громада (5), Українське Національне Товариство "Рідна Хата" (1), Українське допомогове товариство (1), Українське культурно-освітнє товариство (1), Український національний клуб (1), Українська студентська громада (1), Українське національне товариство ім. Івана Франка (2), Українська громада у Франції (2), Українська громада ім. Івана Мазепи (1), Українська громада "Відродження" (1), Українське товариство ім. Богдана Хмельницького (1), Українська громада ім. Тараса Шевченка (1), Українське товариство "Запоріжжя" (1) [23, с. 31, 53–60]. У 1935 р. також спробували об'єднатися громади колишніх захисників української незалежної держави: Товариство Запорожців, Союз (Корпорація) Лицарів Залізного Хреста, Клуб старшин імені генерала-поручика графа Григора Орлика. Зазначені асоціації створили добровільну організацію під назвою "Об'єднання Українських Комбатантів у Франції" [2]. Також продовжувало зберігати свою окремішність Товариство колишніх Вояків Армії УНР у Франції, яке співпрацювало здебільшого з Корпорацією лицарів залізного хреста і Союзом українських емігрантських Організацій у Франції. Його представництва (філії) діяли в таких містах країни як Альгранж, Гренобль, Діжон, Канни, Ліон, Мальяр, Мобеж, Оден, Оден-ле-Туш, Шалет, Шато-де-ля-Форе [29].

Історична доля ще однієї організації емігрантів – Української громади у Франції (*l'Association Ukrainienne en France*), створеної 17 липня 1924 р., демонструє прагнення її керівництва зберегти цілковиту самостійність. У 1931 р. її чисельний склад нараховував 500 членів, зосереджених у 20 філіях, зокрема в містах Біянкур, Вернуа, Діжон, Корбей, Обуе, Омекур і Париж [3].

Зовсім не демонструвало прагнення до кооперування з іншими групами співвітчизників Українське товариство приятелів Франції (*Société Ukrainienne des amis de la France*) з осередком в Парижі [4].

Важливо зазначити іншу вагому обставину: ще раніше – в останній чверті XIX ст. в умовах фізичної відсутності добровільних асоціацій у середовищі українців окремі видатні представники України (зокрема, Марко Вовчок) продемонстрували спроможність налагодити активну співпрацю з чинними інститутами громадянського суспільства Франції [14, с. 46]. Це необхідно розглядати як важливий прецедент, що мав значення для успішного продовження такої співпраці членами новітніх громадських утворень українців у цій країні надалі, зокрема в міжвоєнний період.

Існування розгалуженої мережі громадського залучення не треба розуміти як природну чи соціальну реальність, сконструйовану раз і назавжди в результаті первісного акта інституціоналізації, до якого були причетні всі емігранти з України, і представлену дією етнонаціональних, релігійних, соціальних (культурних, наукових), а також ідеологічних (у середовищі колишніх діячів українських партій) зв'язків, поширених у цьому сегменті імміграції у Франції. Насправді, потрапивши на територію великої західноєвропейської країни унаслідок прийняття відповідного індивідуального рішення, переважна частина цих людей, опинившись за межами звичних і давно налагоджених соціальних контактів, так і не спромоглася зійти на вищий щабель соціальної мобільності і формалізувати свою масову присутність на землі Франції у межах різноманітних добровільних асоціацій співвітчизників. Ось як висвітлює типову картину, яку можна було спостерігати в місцях компактного проживання наших емігрантів у міжвоєнний період, газета "Незалежність": в українській колонії в Крезе, яка вважалася однією з найбільших у Франції, офіційна (французька) статистика відзначала всього 47 українців. Але це лише ті, які вибороли папери з зазначенням "*ukrainien*" (українець). Решта була зареєстрована як "*russe*" (росіянин), а понад 200 вихідців з Західної України значилися як "*polonais*" (поляк). Майже всі українці працювали на металургійних заводах Шнейдера в Крезе та Моншане як робітники або робітники-спеціалісти. Перші спроби налагодження організаційного життя колонії відзначені в 1926 р., коли сюди прибула значна партія інтернованих з польських таборів. Однак насправді значних успіхів у плані організації так і не було досягнуто [22].

Поза тим, з плином часу в умовах конституційно-правового режиму Третьої республіки у середовищі емігрантів з України, на нашу думку, визначилися два шляхи інституціоналізації осередків громадської залученості. З одного боку, впорядкування колективного існування стало можливим унаслідок свідомого або несвідомого рішення пересічних вихідців з України формалізувати своє перебування у Франції, створивши дієздатний осередок громадського життя і скерувавши об'єднані зусилля громадянців на вирішення економічних (створення спільного господарства, полегшення працевлаштування у виробництві), соціальних (облаштування житлово-побутових, надання матеріальної і моральної допомоги хворим, безробітним) та

культурних (впорядкування дозвілля, підвищення освітнього рівня тощо) проблем, які особливо гостро відчували наші емігранти в чужому етнічному середовищі. Наведемо лише один приклад, за допомогою якого спробуємо проілюструвати історичний і, водночас, політичний факт переходу цих людей на вищий рівень соціальної мобільності. Однією з перших, що виникла в міжвоєнний період (1924 р.) унаслідок виявлення пересіченими емігрантами власної ініціативи і ототожнюється з початком масової присутності українців у Франції, вважається Українська Громада в Шалеті. Її утворили робітники і робітниця в закладах місцевої промисловості, які набули і власними силами впорядковували нерухомість: приміщення їдальні для 80–90 людей, невеликий господарський комплекс, клуб, у якому у вільний від роботи час відбувалися вечірки, шахові турніри. Члени громади також виписували і читали пресу, відвідували курси французької мови, їздили на екскурсії до Парижа [21, с. 11].

Отже, на початку масової еміграції, незважаючи ні на що, представники України змогли в окремих місцевостях Франції продемонструвати успіхи в площині налагодження громадської роботи. На нашу думку, однією з причин такого явища, як відсутність громадського спілкування між усіма українськими емігрантами вважаємо низький загальний рівень освіти, притаманний основній масі цих людей. Все ж об'єктивні умови перебування у соціальному середовищі демократичної Франції стимулювали значну частину наших іммігрантів до усвідомлення високих стандартів європейської демократії, проголошених і практично втілених французькими конституціоналістами в своїй країні. Цю нову реальність так прокоментував голова венської повітової філії Української Громади у Франції Микола Попадюк: “А особливе значення Франції, що нас українців найбільш цікавить, це ідеї рівенства, свободи і братства, ідеї національного і соціального визволення, ідеї суспільної справедливості, ідеї прав людини й громадянина [...]. В цьому Франція та її народ займають чолове й перше місце. Це Франція, де відбулись революції й кроваві змагання за встановлення й реалізацію цих ідей й з чого вплив їх лише поширився на всю земську кулю, що врешті й привело до занепаду й зруйнування феодально-середньовічного укладу життя й до створення сучасного модерного суспільства.

Велике множество нас українців зараз проживає у Франції, в цій красній країні, куди люди з цілого світу приїждять чи як туристи, [...] чи вчитися студентами, чи доходить наукові праці, чи також як і ми, емігранти, щоб од лихої долі врятуватися, яка посіла рідну землю і тут здобути кавалок хліба на прожиток собі й родині [...].

Живемо з надією вернути назад до рідного краю, вернути не щоб гнилими колодами там доживати віку, а щоб справдити наші сподівання, щоб знова стати на нову боротьбу за нашу Україну, за нашу рідну землю, за вільне право буття, щоб розгонити ту темряву неволі, в якій ворог тримає наш нарід. Але пам'ятаймо, чому ми стали емігрантами [...] чому ворог з нас глузує, чому ми зазнали поразку? А це тому, що вороги мали на своєму боці сильних союзників на покорення нас у боротьбі з нами. А союзники – це: тяжка невідомість нашого народу, нецтво, темрява, забобони, брак освіти, брак культури, брак уміння, майже поголовна неграмотність нашого народу, віра в чортів, відьм, чарівниць і так далі до безмежності. Все це в парі з ворогами доконало нас і тяжкі кайдани неволі наклало на цілу Україну” [5].

Іншою важливою і особливо характерною обставиною, яка, водночас, ілюструє другий і, на нашу думку, головний напрямок розбудови українцями дієздатних соціальних мереж у Франції Третьої республіки, треба визначити вплив історичної традиції спілкування однодумців, яку з собою несли в еміграцію ті вихідці з України, котрі вже володіли відчутним – більшим або меншим практичним досвідом діяльності у межах різноманітних політичних і громадських організацій, і яка природно й логічно, однак лише до певної міри узгоджувалася з раніше напрацьованою і постійно вдосконалюваною практикою солідарної взаємодії, поширеною у середовищі французьких громадян. Адже, використовуючи “під час надзвичайних обставин” еміграції свій символічний капітал – відоме у визначених колах ім'я, мережу “своїх людей та стосунків, які підтримують (і яких тримаються) за допомогою давніше сформованого комплексу зобов'язань та обов'язків честі, прав та обов'язків”, з огляду на які в найширшому значенні цього слова можна отримати від інших емігрантів з України умовні кредит, аванс, позику, завдаток, “які можуть надаватись лише завдяки *dovipì* групи тим, хто дає їй навзаєм ще більші матеріальні та символічні *гарантії*” [10, с. 210, 211], і, водночас, певною мірою реалізуючи свій культурний капітал – будь-яку культурну компетенцію (*cultural competence*): “уміння читати – в світі неграмотних”, “вимова, яка свідчить про належність до визначеного класу чи регіону” [11, с. 61, 62], практичний досвід налагодження громадсько-політичної роботи, загально визнані досягнення в культурній, науковій, освітній, а подекуди в економічній сферах діяльності, виділялися особливо обдаровані, ініціативні особи, справжні лідери. І серед них: Микола Сціборський, Олександр Бойків, Ілько Боршак, Володимир Винниченко, Симон Петлюра, Нестор Махно і багато інших, спроможні

завдяки своїм непересічним інтелектуальним та організаційним здібностям переконати багатьох інших у перспективності планів якісного впорядкування колективного життя українців у Франції. Так, якщо на початку 1924 р. будь-яка організація в середовищі українських студентів у Франції була повністю відсутня, то вже на період листопада 1924 р. Аркадій Жуковський відзначає радикальну зміну: створення ініціативної групи у складі Олекси Петренка – студента медицини, Бориса Лотоцького – студента Школи політичних наук, Миколи Ковальського – Школи політичних наук, Михайла Золотаренка – колишнього сотника української армії, студента техніки, Антона Підупалого і ще декількох, яка власними силами “склала статут і вибрала слідувачу управу Громади: Олекса Петренко – голова (закінчив медицину і був лікарем, загинув трагічно в серпні 1944 р. в Парижі), Борис Лотоцький – секретар (син проф. Олександра Лотоцького) і Михайло Золотаренко – член Управи. В першому році свого існування Громада налічувала 25 членів”. В цей час Студентська громада здебільшого приділяла увагу зацікавленню різних французьких інституцій гуманітарного плану справою надання матеріальної допомоги нашим студентам у цій країні, займалася культурною працею як серед студентів, так і серед українців Парижу [17, с. 68]. Отже, архівні документи свідчать, що у Франції вже були українці, яким були притаманні не лише глибоке прагнення, але й, водночас, практичне вміння проведення різноманітних зібрань, впорядкування робочої документації (протоколів зборів, листування між центральними та місцевими осередками), провадження фінансових справ (контроль за цільовим використанням коштів з членських внесків і спеціальних грошових зборів на допомогу безробітним, інвалідам, у “Фонд друкованого слова” [6]), набуття і утримання громадських приміщень на території Франції (місцевих осідків громади, численних книгозбірок місцевих громад на зразок Бібліотеки ім. Симона Петлюри, шкіл для дітей емігрантів, Громадського дому, громадської їдальні в Парижі та інших місцях Франції), організації видавничої справи тощо, спроможні інтенсифікувати соціальні зв’язки в середовищі наших емігрантів. Формально впорядковані зв’язки безконечно відтворювалися під час обміну словами (спілкування рідною мовою з приводу актуальних суспільно-політичних проблем) та за допомогою подарунків – символічних і матеріальних, які зазначений громадський інститут стимулював і зумовлював, виробляючи взаємне знання і визнання в середовищі емігрантів з України. Це давало змогу за допомогою обміну трансформувати предмети обміну в знаки визнання у середовищі українських емігрантів і відтворювати цю групу внаслідок взаємного визнання членів групи і, водночас, визнання членства у ній, що відкривало доступ всім асоційованим членам шлях до поповнення соціального капіталу, який служив опорою для надання (і отримання) різноманітної – юридичної, медичної і іншої – допомоги, і, водночас, забезпечував існування мережі горизонтальних зв’язків між рівними індивідами, поширення норм взаємності та довіри, розвиток навичок колективних дій, почуття причетності до суспільних справ, а також громадянського обов’язку та відповідальності перед іншими людьми. Формально конституювані зв’язки слід розглядати як продукт “нескінченної роботи з інституціонального оформлення, ключові моменти якого визначаються відповідними обрядами інституціоналізації [institution rites] (часто помилково описувані як обряди, пов’язані зі зміною соціального статусу)” [11, с. 67]. І серед них: засідання ініціативної групи, збори асоційованих членів різного рівня, реєстрація новоствореного громадського інституту в органах французької влади, “таїнство посвячення” нових членів – символічне встановлення зв’язку між чинним громадським інститутом і його новим членом, налагодження функціональних контактів з іншими (дружніми) добровільними асоціаціями. Зазначені мережі зв’язків стали необхідними для побудови та відтворення тривалих, корисних відносин, які допомагали членам відповідної громади українців отримувати й зберігати матеріальні і символічні прибутки. Досягнення реального матеріального прибутку, забезпеченого регулярною сплатою членських внесків, передплатою на періодичні видання, добровільними жертвами фінансових коштів, придбанням нерухомості для потреб громади тощо, давало змогу згодом кредитувати безробітних, хворих, малолітніх та інші категорії українців наданням останнім необхідної допомоги. А отримання символічного прибутку треба розглядати як наслідок колективного відзначення урочистих дат національної історії України, визначних подій у житті місцевого осередку громади, заслуховування доповідей і рефератів на теми політики, проведення колективних трапез, екскурсій по визначних місцях Франції, святкування весіль, днів народження членів громади, участі в художній самодіяльності, вчасного отримання поради чи необхідної моральної допомоги як громадянами у Франції, так і громадами співвітчизників на батьківській землі [7]. Що дає змогу розглядати індивідуальні відносини між членами окремої добровільної групи та відносини між окремими громадами в межах того чи іншого федеративного об’єднання як продукт “інвестиційних стратегій” [11, с. 67] – індивідуальних чи колективних, свідомо націлених на відновлення чи відтворення українцями соціальних відносин в середовищі

однотимчасові. Ці відносини відбувалися в коротко- чи довготривалому періодах, коли відзначалася трансформація випадкових зв'язків (на робочому місці, відносин сусідства, земляцтва тощо) у зв'язки, які одночасно і обов'язкові, і вибіркові і припускали довготривалі зобов'язання, відчутні на суб'єктивному рівні (почуття довіри, співчуття, подяки, поваги, дружби тощо) або гарантовані інституціонально – програмно-статутними документами добровільної асоціації українців і, зокрема, таким інститутом, як громадський суд [8]. Ці зв'язки нескінченно відтворювалися через обмін подарунками, словами, мелодією та співом, наперед стимульований перебуванням в асоціації, виробляючи взаємне знання і визнання серед громадянців. Обмін трансформувалася предмети обміну в знаки визнання і відтворював цю групу завдяки взаємному визнанню членів групи і визнанню членства в ній, яке мали на увазі. Так само перезатверджувалися кордони групи – себто ті кордони, за межами яких уже не міг відбуватися обмін, спроможний народжувати відомі нам зв'язки. Як наслідок, кожний член групи отримувалася інституційно сформоване місце як страж групових кордонів, непорушність яких особливо пильнували всі.

Висновки. Отже, мережу добровільних організацій українців, створену в соціальному середовищі Франції, треба розглядати як суто формальну умову для нагромадження нашими співвітчизниками соціального капіталу. Цей різновид капіталу становив собою особливу цінність для українських емігрантів, котрі, насправді перебуваючи на нижчих щаблях соціальної ієрархії Третьої республіки, отримали на його основі потужний стимул для досягнення вищого рівня соціальної мобільності і перетворення осередків свого національного життя на вагому складову руху асоціацій французьких громадян та інших іммігрантів. Водночас формальні зв'язки, що міцно поєднали і активізували соціальну активність колективізованого сегмента нашої еміграції у цій країні, треба розглядати як продукт безперервної роботи з організаційного оформлення бажаних контактів, ключові моменти якої позначалися – в світлі соціологічної теорії П'єра Бурдьє – відповідними обрядами інституціоналізації. Зміст цього процесу полягав передусім у добровільному висловленні відповідної ініціативи окремими представниками України, які відзначалися з-посеред інших рівнем накопиченого символічного та культурного капіталу; по-друге, у створенні за участю таких людей програмно-статутних документів асоціації, що відповідали вимогам французького права; по-третє, в спроможності представників ініціативної групи мобілізувати асоційовану частину співвітчизників на постійне відтворення і вдосконалення форм і методів добровільної участі в діяльності організації. Особливу схильність до впорядкування громадського життя українських емігрантів на території Франції, природно, демонстрували колишні члени і діячі політичних угруповань, давніше створених на території України. Високим рівнем організованості відзначалися також колишні військові. І саме з-поміж ініціативних і освіченіших осіб у демократичний спосіб створювалися керівні органи відповідних добровільних асоціацій наших емігрантів у Франції. “Сильна” довіра, що поставала внаслідок тісної взаємодії у середовищі формально організованих українців, була важливою для покладення демократичних норм в основу діяльності учасників руху громад. Для цього кожний самостійний осередок громадського життя діяв цілком легітимно. А ті угруповання, що входили в межі ширшого національно-федеративного об'єднання українців, могли безперешкодно з нього вийти. Іноді це давало змогу нашим співвітчизникам долучатися до практичних дій чинних асоціацій французьких громадян та інших іммігрантів, періодично демонструючи свою організовану присутність в різних місцевостях країни. Таке становище нашої організованої еміграції у Франції набуває особливого значення у контексті ситуації, в якій впродовж 1875–1940 рр. перебувала більшість українців на батьківській землі, і в якій альтернативні щодо тоталітарної держави або просто недержавні соціальні мережі тривалий час були репресованими і не могли досягати характеру самовідтворюваної соціальної традиції, а соціальна активність індивідуального агента повною мірою визначалася встановленою “згори” ієрархією статусів, системою очікувань і санкцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (Далі: ЦДАВО України), ф. 3901: Українська Громада у Франції, оп. 1, спр. 3, арк. 2.
2. ЦДАВО України, ф. 4178: Управа об'єднання українських комбатантів у Франції, м. Париж, оп. 1, спр. 1, арк. 1, 4, 5, 6, 12.
3. ЦДАВО України ф. 3901, оп. 1, спр. 3, арк. 2 об.; спр. 4, арк. 4 об.
4. ЦДАВО України, ф. 4176: Паризька група Товариства бувших воїнів армії УНР, м. Париж (1933-1936), оп. 1, спр. 1, арк. 4.
5. ЦДАВО України, ф. 3901, оп. 1, спр. 10, арк. 12.

6. ЦДАВО України, ф. 3901, оп. 1, спр. 4, арк. 3.
7. ЦДАВО України, ф. 3901, оп. 1, спр. 10, арк. 8 об.
8. ЦДАВО України, ф. 3901, оп. 1, спр. 4, арк. 5.
9. Бурдые П. Начала. *Choses dites*. – М., 1994.
10. Бурдые П. *Практичний глузд*. – К., 2003.
11. Бурдые П. *Формы капитала // Экономическая социология*. – www.ecsos.mssec.ru. – Т. 3 – 2002. – № 5 (ноябрь). – С. 60-75.
12. Демків О. Б. *Мережева структура соціального капіталу*. – Автореф. дис. ... канд. соціологічних наук. Спеціальність 22.00.03 – соціальні структури та соціальні відносини. – К., 2006.
13. Демків О. *Концепція групового соціального капіталу та її адаптація до вітчизняних умов // Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 2004. – № 4. – С. 104–118.
14. Дорошенко С. *Українська діаспора в структурах громадянського суспільства Франції Третьої республіки: осмислення досвіду консолідації суспільства // Українська національна ідея: Вип. 16*. – Львів: НУ “Львівська політехніка”, 2005. – С. 41–48.
15. Дорошенко С. *Осмислення західноєвропейського досвіду консолідації суспільства: рух громадських асоціацій у Франції Третьої республіки // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. Вип. 3*. – Ужгород, 2006. – С. 42–53.
16. Дюпон-Мельниченко Ж.-Б. *Громадська діяльність міжвоєнної української еміграції у Франції // Українська діаспора*. – Київ-Чикаго. – 1995. – № 7. – С. 96–102.
17. Жуковський А. *Нарис історії Української Студентської Громади в Парижі // Календар Альманах на 1957 рік*. – Париж: Перша Українська Друкарня у Франції, б.р. – С. 65-84.
18. *3 життя Союзу // “22 січня” (“22 Janvier”, Париж)*. – 1931 (№ 1), 15 березня.
19. Карась А. *Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях: Монографія*. – К.; Львів, 2003.
20. Колодій А.Ф. *На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади і соціокультурні демократичної трансформації в Україні: Монографія*. – Львів, 2002.
21. Котович Л. *Українська еміграція у Франції // Тризуб (Париж)*. – 1925. – Ч. 3. – С. 9–13.
22. *На чужині. Франція. Крезю // Незалежність (“l'Indépendance”, Париж)*. – 1931, (Ч. 4), 1 березня.
23. Небелюк М. *Під чужими прапорами / З передмовою О. Ждановича*. – Paris, 1951.
24. Патнем Р. *Процветающая комьюнити, социальный капитал и общественная жизнь // МЭМО*. – 1995. – № 4. – С. 77–86.
25. *Перший з'їзд Союзу Українських Громадян у Франції (17 квітня 1927 р.)*. – Paris, 1927
26. Росляк Р. *Українці у Франції // Вісті комбатанта (Торонто-Нью-Йорк)*. – 1998. – № 3. – С. 75-78.
27. Стрельникова Л.В. *Социальный капитал: типология зарубежных подходов // Общественные науки и современность*. – 2003. – № 2. – С. 33–41.
28. Сукачов В.В. *Політична довіра як складова соціального капіталу громадянського суспільства*. – Автореф. ... дис. канд. політичних наук. Спеціальність 23.00.01 – теорія та історія політичної науки. – Дніпропетровськ, 2005. – 18 с.
29. *7-й черговий з'їзд Товариства бувших Вояків Армії УНР у Франції // Вояк (“Le Combattant”, Париж)*. – 1936, (№ 1), 1 січня.
30. Dupont Melnyzenko J.-B. *Les ukrainiens en France avant la première guerre mondiale // L'Ukraine (Paris)*. – 1998. – № 251–252. – P. 20–36.
31. Pinto L. *Pirre Bourdieu et la théorie du monde social. Éd. revue et augmentée par l'auteur*. – Paris, 2002.